

אורות הנפש - תיקון המידות במשנת הרב קוק

ד"ר ברוך כהנא

חלק ד': ראשית הנפילה

ראינו את כוחות הנפש השונים כהופעותיו של כוח החיים שבאדם, שמקורו בשאיפה לקרבת אלקים. הכוחות ההרסניים ביותר שבו, כמו ההופעות הירודות של יצרי המיניות והתוקפנות, אינם אלא נפילותיהם של כוחות נעלים וקדושים, שבלעדיהם אין שום דרך להתגלות נשמתו של האדם במלוא הדרה. ראינו גם את האצבע המאשימה שמפנה הרב כלפי הגאווה, כיסוד הנפשי הגורם לנפילתם של הכוחות האלה. אבל גם הגאווה עצמה אינה אלא נפילתו של כוח נעלה ביותר, שהוא החשיבות שמחשיב האדם – בצדק!- את היסוד העצמי, הייחודי, של נפשו. הרב לעולם אינו נלאה מלחזור ומלומר ששורש כל כוחותיו של האדם הוא בטוב המוחלט, והרוע שבו הוא חיצוני לגמרי, תוצר של השפעה שמקבל האדם מבחוץ:

"רק לתוכן הקודש, האישי והעולמי, יש אופי עצמי, וישות החיים ממקורות פנימיות עצמית. אבל תוכן החול, וקל וחומר הרע, הטמא, אין לו אפי עצמי, ולא תאווה עצמית, ולא מהות רצון עצמי, כי אם דחיפה חיצונית המנענעת את הפעולות הגשמיות והרוחניות. ומקור החשק, התאווה, האופיות, העצמיות, הוא בקודש, ומושפעים ממנו כל הדבקים בו" (קובץ ה', לט).

המשימה הראשונית שלנו תהיה הבנתה של הנפילה עצמה. מה גורם לכוחות הנפש ליפול לתהומות אליהם הם מועדים ליפול? יש לזכור שהילד נולד טבעי וטהור, גם אם השגתו היא מוגבלת בתחומי רשמי החושים בלבד. יותר מזה, יש חשיבות רבה גם לעובדה שהוא נולד כך, במצב שבו אין לשכל המופשט כל השפעה ממשית על חווייתו:

"החושים מתפתחים בילד לפני ההבנה, כדי שיכנס יסוד העולם בתוכיותו בלא זיוף של צללים שקוצר דעת האדם מחשיכו. רק את העולם האורגינלי מוכרח הוא לקבל, במקורו, בלא ביאורים, לגרוס והדר לסבור, ואז יש לו יסוד נקי על מה לבסס את ההבנה, הבאה אחרי התפיסה הכללית של הבקיאות העולמית, הבאה בראשונה, ערומה מכל ביאור והבנה. העולם כמו שהוא, מעשה ידי יוצר כביר כח אשר לתבונתו אין מספר, כמו שהוא נתן בלבו של כל אדם מראשית יציאתו לראות באור החיים, ורק ע"י הגרעין הבריאה הזה ימצא אחר כך כל זרע החיים הרוחניים אשר לאדם. כל התמכרות טבעית לאיזה אידיאל מרומם, הרי היא חזרה אל הילדות. יש כאן תפיסת מושג בלי הכרה, רק מפני דחיפה פנימית, הבאה ממקורות שאין יד האדם משיגה אותם בהכרה. הילדות הזאת צריכה שמירה מפני פגעים העלולים להזדווג לה. התעוררות נפשית נקיה, בעצם הטבע הטהור של הנפש, צריכה להיות נערצת, אבל ביאורים פסולים שבאו מהבלי הגויים שמתחברים עמה, צריכים להיפסל. מה לתבן את הבר." (קובץ ב', שנט)

יש משהו טהור בהשגה החושית הפשוטה, בטרם התעוותה ע"י "חשבונות" רציונליים מורכבים. ילד יכול לקלוט את העולם במישרין, ולחוש את המציאות שמסביבו באופן שאינו תמיד מוגבל ע"י הכרתו המצומצמת. לכן לילדים יש מעין אינטואיציה בריאה לגבי אמיתות שאין להם עדיין יכולת להסבירן:

"הטבעיות הטהורה של נשמת האדם יכולים אנו להכיר בהבחנה עמוקה וחודרת בקטנותו של אדם, בתקופת הילדות- בעוד לא נזדהמה נשמתו בזוהמת 'השאור שבעיסה' שבמהומת החיים. בהבחנה מבררת רואים אנו, כמה נוח הוא אז האדם לקבל רגש אלהי וכמה הוא מוכשר להיות מושפע לחבת קדושה ויראת שמים, תיכף משבא לכלל דעה כל שהיא. על כן באו גם טובי החושבים של הפדגוגיה לידי הכרה, שהחנוך הדתי הטהור, המואר בשכל טוב ומרופד ברגשות עדינים, הוא החנוך היותר טבעי להאדם בילדותו." (מאמרי ראי"ה, קרבת אלהים, ע' 32)

נמצא שדווקא בילד הקטן, למרות שעבודו להשגה גופנית גרידא, יש איזו טהרה מיוחדת שאי אפשר למצוא בתקופות הבוגרות יותר של החיים:

"הילדות הטהורה סופגת היא בקרבה את הטהרה העולמית. חפץ החיים הטהור בטבעיותו, מפעם הוא בלא זוהמתו רק בלב הילד הטהור. רצון החיים הבלתי מכותם ומקולקל, הוא זורם בדרך ישרה ממעין החיים, מאוצר החיים העולמי, ומאיר בנשמת הילדות. הבעת הקודש של הילדות בתומה, כוללת את התמצית היותר חזקה ובהירה של אידיאליות החיים, ובהתבטאה בקדושה, היא מכשרת את החיים העולמיים למילוי תפקידם. אין העולם מתקיים אלא על הבל פיהם של תינוקות של בית רבן" (קובץ ו', רפד).

נשמע יפה, אבל שוב מסתבר שהמציאות היא הרבה יותר מורכבת. קודם כל עלינו לזכור שנפילה זו מתרחשת מוקדם מאד בתולדות חייו של האדם. למעשה, בחלק מכתבי הרב הוא מדבר על היצה"ר כעל תכונה מולדת של האדם:

"מלאה היא ההויה אורות ומחשכים, סדרים ובלבולים, תיקון ותוהו. האדם הוא תמצית מלא, שההויה כולה משתקפת בו...הכח המתפשט במציאות, המתגלם ועלול אל התוהו והרשעה, נטיית הלב שבאדם מוצאת גם בו יחש גדול. רע מנעוריו הוא יצר לב האדם, לנפלאות יחשוק, להעמיק ברשע, לעולל עלילות נוראות שהרבה יחריבו, ידאיבו, יבלבלו ויחשיכו" (קובץ א, קעב).

איך מתיישבים דברים כאלה עם הטענה שאין מקור עצמי לרוע, וכולו השפעה

חיצונית?

ראית חכמה, יש להתבונן במקורות בהקשר הכללי של משנת הרב. כבר ב'מוסר אביך' הרב מסביר שלרוע אין, אמנם, יסוד עצמי בנפש האדם, אבל הנפילה אליו מתרחשת כבר בראשית החיים, כנראה מיד עם לידתנו:

" כל עניני חובת הלב וטהרתה בזיכור הנפשות וכל פרטי המדות נמצאים באדם בטבע, שהם כלי מעשהו לכל עניני החיים, כמו עניני היראה, האהבה, החמדה, הדבקות וכיו"ב, שהם נמצאים בנפש האדם ואינו צריך לחדשם מצד עצמם, רק צריך להעלותם שיהיו הולכים אל הדרך הטוב, והוא שיהיו כולם פונים אל השם ית' שהוא תכלית כל תקוה. וכל החכמה בזה היא רק להבין איך יהיו כל עניני המדות נוטים אל השי"ת ושם כבודו, א"כ אין השמות בעצם ענין החכמה הדרושה לעבודה, ומ"מ אינם דבר זולתה. ולדבר גדול שם השי"ת בחסדו כל אלה הדברים קבועים בטבענו... וכאשר ישכיל השכל להעלותם, אז אם אך ילך בחוקי תורת ד' ית' ישארו קבועים בלבבו תמיד ממש, כמו שהם קבועים בטבע קודם שבאו לכלל דעת. וממילא יצא לנו מקום לימוד, עד היכן החיוב מגיע לשקוד

על ידיעת השי"ת בהנהגתו השלמה בטובו וחסדו המופלא, שהרי כל חפצינו שאלו המדות, שהן קבועות בטבענו, הן בעצמן, כאשר יתברר לנו שהעיקר שראוי להשתמש בהן הוא לעבודת ד' ית', יהיו קבועות בזה, וזאת היא מעלת הדבקות שהמדות דבוקות בנפש תמיד, וכיון שיתעלו אחרי הדעת לקרבה אל ד' יהי' תמיד עמו ית', א"כ הרי אי אפשר שיקבעו אלה המדות על המצב שאינו טבען הראשון באמצעים שלא היו מספיקים אף לטבען הראשון. ביאור הדברים: הרינו רואים שהמדות הטבעיות באדם אינן נקבעות כ"א כפי הדעת, ולפי ידיעתו בין שתהי' אמתית או כוזבת ידבקו מדותיו, וקטן הבלתי מכיר כלל שום ענין אין לו מדות כלל, וכשיגדל ויכיר שהמאכל הוא טוב יאהבו ומי שיקח ממנו והוא צריך לו יכעס עליו, וכל מה שתתפשט הדעת ביותר כן יתפשטו המדות. ע"כ כשאנו באים לקובען כולן ביראת השי"ת ואהבתו צריך עכ"פ שתתפשט הדעת בדרכיו הישרים והכרתו, שעל פיהן יתכוננו המדות, ומה שיחסר מהדעת כפלי-כפלים בערכו יחסר מהמדות, כיון שהוא שורש להן ונושאן.

אכן מה שאמרנו, שהמדות כשהן נקבעות כולן לענין העבודה האלהית שהן לא ע"פ טבען הראשון, אין זה כ"א מצד הגוף, דהיינו שעצם המדות ודאי פעולות הנפש הן, אלא שהפעולה דבקה בכלי הגוף הקודמים בזמן, הוכרעו המדות כענין טבע ראשון לדברים גופניים ומדומים שאינם ע"פ אמתת השכל. אבל מצד הנפש ודאי טבען הראשון הוא לתכלית המעלה, והשינוי שמשנה אותן האדם מטבע הנערות אינו שינוי עצמי כי אם השבה לטבען הראשון, אשר על-כן יתכן שיהיו קבועות כפי המעלה, מפני שהיא עצמית לה, ואם לא היו מצד-עצמן כך היה זה יציאה מגדרן בתורת מקרה, והמקרה לא יתמיד. והנה לפ"ז האמת היא, שעניני האמת חרותים בנו בטבענו, ונפשנו לא תתן לה מנוח (אם לא נבלבל אותה בידיים בטרדות מותרות או מגונות שמאפילות אורה), עד שתעמוד על טבעה האמתי, דהיינו שיהיו כל מדותיה משמשות לעבודת השי"ת" (מוסר אביך, מצות יראת ד', ע' כב)

מקור המידות הוא תמיד בקדושה, אבל "כלי הגוף קודמים בזמן". כלומר: ההכרה הראשונית של האדם היא תמיד, בהכרח, הכרה גופנית. התינוק אינו מכיר מושגים מופשטים, וכל הכרתו מתייחסת למצביו הפיזיים השונים. אם כן, כל כוחות נפשו מתייחסים גם הם למציאותו הפיזית. גם לאחר מכן, כאשר הנפש מתרחבת קצת, עדיין היא נמשלת ע"י כוח הדמיון, הנשען כולו על התחושה הפיזית, שהרי הדמיון אינו אלא הרחבה הדרגתית של העולם החושי. לכן מסלול ההתפתחות חייב לעלות בהדרגה, מהכוחות הפיזיים שלנו ועד לכוחות הנשגבים ביותר:

"כך הוא הסדר. צריך לטהר ולאמץ את הגוף וכחותיו כולם. אחר כך בא כח הדמיון וכל סעיפיו...אחר כך בא הרגש וכל ענפיו, ועל גביהם יבא השכל הברור...ואור ההקשבה העליונה, שבאה מהתנוצצות רוח קודש עליון, הוא בא על גביהם" (קובץ א, רח)

סדר צריך להיות, אבל חשוב לזכור שלא מדובר באמת בכוחות שונים. כמו שמוסבר במוסר אביך, מדובר באותם כוחות שמקורם בקודש, אלא שבראשית חיינו הם אינם יכולים להופיע אלא במדיום הגופני, ואחר כך, עם ההתפתחות, הם מתייחסים למציאות הולכת ומתרחבת, מציאות הכוללת את העולם הדמיוני, ואחריו הרגשי, השכלי ועד לגבוהות שבמדרגות.

יוצא שתולדות ה'תיקון' הנפשי עוברים בהכרח דרך היחס שבין מדרגותיה השונות של הנפש. התחנה הבאה במסענו להבנת משנתו הפסיכולוגית של הרב תהיה, אם כן, הבנת היחס שבין אותן מדרגות עצמן.